

Mordbrand i Søndbjerg 1821

(fortsat fra 1985)

Af CORA CHRISTOFFERSEN

Nu var Poul Kappel ude af verden, og hvordan gik det så Maren Willadsdatter, nu kunne hun jo gifte sig med Jens Jepsen Overbye?

Ak nej! Efter ganske kort tid følte denne byrden af de fire børns forsørgelse for trykkende, og Maren var igen ude i idelige trætter og uenighed. Men med skødet i hånden havde Jens fat i den lange ende. Efterhånden gik det så vidt, at han »trods sit løfte og den ham påliggende naturlige pligt, først unddrager de uskyldige børn sin hjælp og forsorg, idet han lod dem gå ud af deres fædrene gård og søge klæde og føde hos fremmede, hvorefter han kronede sit værk med åbenbarlig at nægte såvel børn som moder al assistance.«

I marts 1823 sidder Maren i yderste armod. Hun ejer ikke det tørre brød og må bede fattigvæsnet om hjælp, for at børnene ikke skal sulte ihjel. Disse bliver nu midlertidigt anbragt hos Niels Korsgaard i Søndbjerg, og så går det tunge maskineri igang.

Den 12. maj 1823 afholdtes fattigkommissionsmøde i Søndbjerg præstegård i anledning af, at Poul Hansens såkaldte enke, Maren Willadsdatter, havde anmeldt til sognefogden, og denne igen til herredsfogden, at hun var udvist af den gård, hvor hun hidtil havde opholdt sig, og som Jens Jepsen Overbye nu havde solgt til Niels Poulsen fra Nør Gettrup. Denne ville nu tage hjemmet i besiddelse, og Maren Willadsdatter stod uden husly og midler til sig og børnene. Kommissionen mente, at Jens Jepsen Overbye, ved at overtage gården ved mundtlig accord, havde påtaget sig pligt til at forsørge børnene; men han havde nægtet at holde sig dette efterrettelig.

Kommissionen var klar over, at Maren Willadsdatter ikke selv var istand til at klare for sig og børnene, og hun bad da også denne om, at antage sig børnene Hans 11 år, Willads 6 år og Kirsten 4 1/2 år. Selv ville hun påtage sig at forsørge den mindste dreng på 2 1/2 år.

Den nye ejer af Jens Jepsens gård, Niels Poulsen, blev tilkaldt og erklærede, at han havde afkøbt Jens Jepsen hans gård for 600 Rb. sedler m. v., men uden forpligtelse for børnene, og var ikke villig til under noget vilkår at antage nogen af børnene til forsørgelse.

Kommissionen besluttede derfor følgende:

1. De anførte 3 børn udsættes hos skikkelige forældre eller husfædre i sognet til underholdning og opdragelse. Til den ende var Lars Thøgersen, husmand her i Søndbjerg, tilkaldt, og med ham blev truffet den forening, at han ville tage den næstældste søn, Willads, fra 14. maj til næste 14. maj, altså 1824, for 1 td. rug og 2 td. byg. Michel Madsen tilbød på Jochum Jensen i Serup hans vegne, at ville tage Kirsten i et år.

Ligeledes var mødt Mads Harbo af Søndbjerg med sin kone, som på lignende betingelser ville antage Hans, kun med det tillæg, at han foruden rug og byg skal have penge til en ny skjorte til ham, samt være fri for selv at svare almisse til distriktets fattige i dette år.

2. At der næstkommende 20. dennes holdes et nyt møde til endelig bestemmelse.

3. At kommissionen ville foranstalte et lovligt forbud hos Niels Poulsen mod købesummens udbetaling til Jens Jepsen og derefter foranstalte denne saggivet til erstatning for misligholdelse af den accord, han havde indgået, og som nu får til følge, at børnene falder sognet til byrde.

Maren Willadsdatter anmeldte endelig, at hun havde en grubekedel beroende hos Anders Christian i Helligkilde, en jernbilægger hos Niels Harbo og en standkiste hos Christen Willadsen her i byen. Disse dele vil af kommissionen blive taget under varetægt og realisation til indtægt for fattigkassen.

Den 20. maj s. å. er der igen møde i fattigkommissionen. Her blev børnene endeligt bortaccorderede. Hver især for et år mod forskellige ydelser af korn, velsagtens afhængigt af barnets alder og af, hvor meget arbejde man kunne forvente af dem, og på følgende fælles vilkår. »Antageren forpligter sig til at forsørge barnet med føde, nødvendige klæder, pleje og den behøvede skolegang, samt give det god omgang. I tilfælde af forsømmelse fra eller grundet klage herover, da er antageren forpligtet og forbundet til at afgive barnet til kommissionen uden videre sagsøgning, samt selv at betale for dets pleje og forsørgelse andetsteds, indtil dette år er udløbet.«

Angående Willads havde Peder Knudsen fra Serup meldt sig og underbudt Lars Thøgersen med 1 skp. rug og 1 skp. byg, og så var sagen jo klar, Willads måtte til Serup.

Det viste sig dog at være en dårlig disposition, for i løbet af få uger må han tages bort fra Peder Knudsen, hvor han ikke kunne nyde fornøden pleje og omgang, og anbringes hos Lars Thøgersen for de af ham oprindelig forlangte 3 tdr. korn, som P. Knudsen nu ifølge konditionerne må levere.

I de kommende syv år skifter Willads nu »hjem« hvert år. Han er hos skiftende gårdmænd og et år også hos skolelæreren. Endnu et par gange fjernes han fra plejehjemmet i utide, da fattigkommissionen skønner »at han ikke nyder sin skyld og behandling i nogen måde«.

Willads må dog have været i stand til at arbejde for føden, for han kan stadig indtinges i et nyt hjem.

Værre er det med Kirsten og Hans, og i efteråret 1825 aner fattigkommissionen simpelthen ikke, hvad den skal stille op med disse børn.

Ved et møde d. 7. november lykkes det dog at få Kirsten indtinget hos Christens Kappels enke, hvor hun bliver de næste fire år, men for Hans's vedkommende hjælper hverken gode ord eller rede penge. Kommissionen erklærer i protokollen, »at den ser sig nødsaget til at lade Hans gå til omgang i sognene, foreløbig for vinteren.«

At gå på omgang var en forsørgelsesmåde, som var meget brugt i 1700 tallet, sjældnere i 1800 tallet. Begrebet indebar, at de pågældende fattige bestandigt måtte vandre fra gård til gård, hvor de så fik deres underhold i kortere eller længere tid, afhængigt af gårdenes hartkorn. I almindelighed blev opholdets varighed bestemt fra sag til sag. Dog er der ikke for Hans nedfældet noget om dette, men i et andet tilfælde er anført, »Og bliver han 1 dag for hver 2 tdr. hartkorn på sted.«

Denne form for forsørgelse anvendtes især overfor enligte stillede mænd, men i nødsfald også for kvinder. Hvad børn angik, hjemlede den gældende lov ingen ret til at lade dem forsørge ved omgang. Almissemønstrene skulle arbejde på gårdene, og sognekommisionerne havde strenge pålæg om at sørge for, at de fattige børn »blev holdt til skolen«, så det rime- de ikke rigtigt sammen.

Nu skulle Hans altså alligevel ud på den ydmygende vandring, og det blev ikke bare for vinteren, men i fire år, kun afbrudt af sygdomsperioder. Det oplyses ikke, om der var truffet særlige aftaler med hensyn til hans skolegang. Ved konfirmationen gav præsten ham skudsmålet »Antagelige kundskaber, og god opførsel«. Det er vanskeligt at se, hvorfor fattigkommissionen så havde så store bryderier med ham.

Først på året 1830 får fattigkommissionen nys om, at Maren Willadsdatter er blevet gift på Salling.

Hvilket held! Nu kan man altså slippe af med de besværlige børn og måske få penge oven i købet.

Hastigt forfattes en skrivelse, hvori man kræver, at Marens nye mand, eller i hvert fald Nautrup sogn, hvor han er forsørgelsesberettiget, antager børnene og tilbagebetaler de udgifter, som fattigvæsnet hersteds har haft i de forløbne år.

Desværre er Marens mand ligeså fattig som hun og ser sig ikke istand til hverken at forsørge børnene eller betale. Så den følgende strid står, med pennen som våben, mellem Thisted og Viborgs amters implicerede myndigheder.

Den 1. juni meddeles Sønderbjerg-Odby fattigkommission Viborg stifts-amts resolution:

Maren Willadsdatters børn skal tilfalde Nautrup sogn til forsørgelse, og dette steds fattigvæsen skal refundere Sønderbjerg fattigkasses udgifter til børnene fra 1. marts d. å. og til dato!

Straks derefter bliver børnene sendt til Salling, om ikke til moderen, så dog til det sogn, hvor hun bor.

Fattigregnskabet viser, at der er betalt fragt for to af Maren Willadsdatters børn til Salling. (Kirsten og Willads. Se om Hans senere.)

Men de er knap nok ankommet, før de af skæbnen tilføjes endnu et slag, idet Maren Willadsdatter kort efter dør, kun 37 år gammel.

Så var de stakkels børn for alvor alene, i en fremmed egn, med en næsten ukendt stedfar som eneste holdepunkt i tilværelsen.

Efter at fattigkommissionen i 1823 havde truffet førnævnte aftale med Maren Willadsdatter om, at hun skulle forsørge sig selv og drengen Peder Christian, har man vist mistet både interessen for og kontakten med hende.

Faktisk var det forbigået de offentlige myndigheders opmærksomhed her, at hun allerede i 1825 giftede sig igen i Ø. Assels på Mors, hvor hun i kirkebogen blev angivet som tjenende hos Bonne på Lund. Brudgommen var en 45-årig aftægtsmand, som imidlertid hængte sig efter mindre end to års forløb, og først derefter er det, at den nu 36-årige Maren gifter sig med den 22-årige fisker, Poul Clausen fra Nautrup i Salling.

Efter brylluppet rejser de derover og bosætter sig hos hans forældre, som selv er indsiddere.

Da fattigkommissionen i 1830 kommer til kundskab om Maren Willadsdatters giftermål og opholdssted, sker det muligvis i forbindelse med hendes fars død i Lyngs den 13. marts. Det kunne så måske være den forventede arv til Maren, der har sat skub i tingene.

Ved skiftet efter faderen, hvor både Maren og hendes mand var tilstede, beløb Marens arveandel sig til 25 rdl. i sølv, og det er vel sandsynligt, at fattigkommissionen har været interesseret i dem.

Det er også sandsynligt, at Maren benyttede samme lejlighed til at tage Peder Christian med sig til Salling. Han har i de forløbne år, for moderens regning, været anbragt et eller andet sted i Søndbjerg sogn, og først nu, da han er ni år, ser hun udvej for at hente ham hjem til sig. Med de 25 rdl. i vente, har hun vel ment at have råd til det.

Det havde hun bare ikke.

Desværre er den første fattigkommissionsprotokol for Nautrup sogn gået tabt. Den første bevarede protokol begynder 1833, og allerede på første side optræder udgifterne til Kirsten og Peder Christian.

Peder Christian opføres som svagelig, og han ender da også sit unge liv det følgende forår, 13 år gammel.

Der hersker nogen mystik med hensyn til Hans, der ifølge fattigprotokollen den 18. maj 1830 tjener i Gudum sogn ved Lemvig.

Lægdsrullen siger, at han i 1830 er afgået med moderen til Nautrup sogn; men til- og afgangslisterne fortæller, at han fra 9. april tjener på Kongensgaard i Nr. Nissum, hvorfra han om efteråret flytter til Matstrup i Resen.

Men hvem fæstede Hans til Kongensgaard og Matstrup? Kunne det måske være Maren Willadsdatter selv, der i stedet for at tage ham med til Salling har fæstet ham bort?

Det var bevisligt ikke fattigkommissionen her. Det kunne på det tidspunkt heller ikke være Nautrup, helt bortset fra, at det i så fald også havde været det sogn, der havde fået regningen, efter at Hans var kommet alvorligt til skade ved en arbejdsulykke på Matstrup.

Men det var Søndbjerg-Odby, der, formentlig fra amtet, blev tilstillet en skrivelse angående »tjenestekarl Hans Poulsen, der formedelst en skade ikke kan ernære sig uden offentlig støtte.«

Hvem skulle nu betale?

Søndbjerg-Odby fattigkommission mente sig ikke forpligtet, og den udtrykker i svarskrivelsen sin dybe skepsis med hensyn til fæstemålet. Det sædvanlige tovtrækkeri mellem instanserne endte med, at fattigvæsnet her måtte overtage ansvaret for Hans og betale Humlum-Resen fattigvæsen 12 rdl. for kost og forsørgelse af ham i 76 dage.

Nu var Hans så vendt hjem til sit fødesogn, hvor han vist en tid endnu var i pleje, for Niels Rokjærs kone fik om efteråret udbetalt ca. 3 rdl. for at »huse på Hans«.

Derefter måtte Hans atter på omgang i sognene. Nu som krøbling og på krykker.

Omgangen må dog vel have været indstillet en tid, for i fattigregnskabet for maj måned 1832 foreligger to udgifter til skræddermester Niels Pedersen, ialt 20 rdl. sølv »for at lære Hans Poulsen skrædderprofessionen.«

Samme tid har man betalt Mette Jensdatter for at kurere ham. Altsammen forgæves, for Hans fik nok ikke lært skrædderprofessionen. Han blev heller ikke rask af Mette Jensdatters kur.

I 1833 står Hans endnu opført til omgang i sognene, men han bliver stadig dårligere. Hen på efteråret slipper kræfterne helt op, og efter et kort sygeleje dør han den 9. november, 20 år gammel.

Fattigprotokollens sidste mindelser om ham består i udgifterne: 1 kiste og et lagen, samt for 2 mark og 6 skilling brød og brændevin til hans begravelse. Det kan ikke have været noget stort følge. Hans var ensom til det sidste.

Willads bliver konfirmeret 1831 og får da betegnelsen: »Meget god kundskab og sædelig«.

Endnu i 1833 er han under fattigforsorg, og denne er nok ikke bedre på Salling end på Thyholm, for 1834 meddeler lægdsrullen, at han er rømt, hvilket i den forbindelse vil sige, at han har forladt lægdet uden at søge amtspas. I 1835 oplyses samme sted, at han opholder sig i Søndbjerg og skal straffes som rømningsmand.

Her kan man nu finde ham i fattigprotokollen under ekstraordinære udgifter som »Willads Poulsen, en dreng der i årets løb er kommen under fattigforsørgelse«.

Den 14. december skrives i fattigprotokollen »Willads Poulsen, der ingen tjeneste havde, blev anvist at gå på omgang i sognet indtil medio april, da Christen Riis i Helleris til den tid lovede at tage ham i tjeneste indtil 13. november imod at nyde betaling for ham i bemeldte tid 4 rbd. sølv, dog på den betingelse, at bemeldte dreng opførte sig vel.«

Willads dør først på året 1837, 20 år gammel, og da optræder han for en gangs skyld på indtægtssiden i fattigvæsnets regnskab, nemlig under auktionen for fattiges efterladenskaber. Her har hans jordiske gods indbragt 2 rdl. og 9 skilling.

Af den oprindelige familie på V. Ballegaard var nu kun Kirsten tilbage. Hun var tydeligvis både fysisk og psykisk stærkere end drengene.

Det er som om Kirsten nægter at bøje sig under de tunge kår, verden byder hende, og forsøger at slå igen.

Ved hendes konfirmation gives hun karakteren »temmelig god kundskab«, men både ved den lejlighed og senere, bemærker præsten, at hun viser mådelig opførsel.

Hun er, ganske forståelig, lige så rodløs, som hjemløs, og i 1845 skriver præsten i Estvad f. eks., at hun ikke siden sin konfirmation har haft varigt ophold nogetsteds.

Kirsten har måske i de 6 år, hun har opholdt sig på Salling, trods alt længtes efter Søndbjerg og broderen Willads. Straks efter, at hun er fyldt 18 år, vender hun tilbage og melder sig til sognets forsørgelse.

Visse ting tyder på, at Kirsten har haft ben i næsen og føler sig i sin gode ret til at forlange noget af samfundet. Men nu var fattigkommissionen jo kommet i god vane med at sende Poul Kappels børn på omgang i sogne, og man kendte åbenbart heller ingen anden udvej nu end at sende Kirsten på omgang for vinteren.

Men næste år kort før jul meddeler protokollen, at hun har fået tjeneste på Salling og at hun til et medlem af kommissionen havde anmeldt, at hun »behøvede et skørt, et forklæde og lærred til et stykke ganglinned«. Hendes opholdssteder i de nærmest følgende år er ikke undersøgt, men fra 1844 kan man følge hende gennem fornærmede skrivelser sognene imellem om, hvem der nu må erlægge de ydelser, der følger i hendes kølvand.

For Kirsten får nogle børn - i utide. Det er nu altid på Salling, og så vidt vides, også hver gang Sallingboere, der er ophav til dem. Men også ud over de perioder, hvor hun opholder sig på Thyholm, smitter det af på fattigkassen her, på trods af at man sandelig gør sit bedste for at undgå disse udgifter. Pastor Gad i Estvad, der på sin fattigkommissions vegne formentlig var ude i samme ærinde, gør i 1845 fordring på refusion for Kirsten Poulsdatters kur og pleje på Skive sygehus.

Hertil svares høfligst, at forstanderskabet i henhold til forordningen af 24. januar 1844 må anse Søndbjerg sogn fritaget for at udrede bemeldte refusion, da Kirsten Poulsdatter ifølge pastorens egen påtegning på hendes skudsmål, har opholdt sig i Estvad sogn siden 26. juni forrige år, altså over tre måneder, og kun har været syg i seks uger.

En plejemor til et af børnene, Dorthe Kirstine Hammer i Selde, var så ihærdig med sine krævende skrivelser, at man tilsidst vedtog at svare hende gennem den stedlige præst, pastor Andresen, Selde.

På et møde i sogneforstanderskabet mødte Kirsten selv op og forhandlede med rådet om hendes »uægte« barns kost, pleje og klæder, som hun antog ville koste 12 rdl. om året, når det blev udsat hos fremmede.

I 1845 giver hun virkelig grund til bekymring for sogneforstanderskabet Kirsten har nemlig til Estvadpræsten fortalt om en gammel sag, som hun har hørt omtalt i sin barndom, og som blev jordet allerede i 1830, men som hun nu øjensynligt har fundet det formålstjenligt at tage frem igen. Maren Willadsdatter fremkom kort før sin død med en påstand om, at Søndbjerg sogn i sin tid, da hun blev skilt fra Poul Kappel, havde fået udlagt 200 rdl. af boet, for hvilken sum sognet skulle påtage sig opdragelsen af børnene, indtil de blev konfirmerede.

Disse penge skulle være blevet anbragt i Søndbjerg skole. Maren mente derfor ikke, at hun var sognet noget skyldig. Denne sag blev dengang, efter anmodning fra amtet, undersøgt. Fattigkommissionen kunne ved hjælp af udskrifter af skilsmisdommen og kommissionsprotokollen bevise, at det ikke havde sin rigtighed, men nu påstod Kirsten altså at have 150 rdl. tilgode, som formentlig burde have været hendes arv. Sagen har nok vakt bestyrtelse i det nyligt oprettede sogneforstanderskab, hvor ingen i forvejen havde mindste kendskab til den, men nu måtte forsvare sognet mod den slemme beskyldning.

Fattigkommissionsprotokollen blev derfor gransket fra en ende af, og på bogens allersidste sider, vendt på hovedet, fandtes afskrifter af korrespondancen fra 1830, hvori der bliver gjort rede for hver Øre. Så Kirsten fik desværre ikke nogen arv.

Kirsten fik vist ialt fire børn, inden hun endelig blev gift. Det fjerde barn var hendes senere mand far til, så hun ville sikkert gerne have giftet sig før; men her satte fattigdommen en grænse for hendes udfoldelser. Loven bød, at et par mennesker, der havde modtaget fattighjælp, måtte tilbagebetale denne, inden de kunne få tilladelse til at indgå ægteskab.

I 1848 modtog Søndbjerg sogn et bønsskrift fra hendes kommende mand »om eftergivelse af den Kirsten meddelte understøttelse, så den ikke skulle forhindre dem i ægteskabets indgåelse.«

Også i dette tilfælde var sognet vrangvilligt. Henvendelsen blev venligt, men kategorisk afslået med råd om, hvordan sagen ellers kunne ordnes, og parret blev da også omsider gift. Kirstens mand, Niels Jensen Holm, der var smed i Nissum, døde i Salling efter kun otte års ægteskab, i hvilket de fik en søn. Kirsten fik endnu et barn efter hans død, men hun giftede sig ikke igen. Hun døde af tæring den 22. januar 1878 i Åsted, tres år gammel.

Som det ses af denne beretning blev det de fire sagesløse og værgeløse børn, der blev de egentlige ofre for »mordbranden« i 1821, som i sig selv var en ren bagatel, sammenlignet med disse børns skæbne.

Og så er stoffet, som er anvendt til artiklen, kun krusninger på overfladen.

Ingen kender dybden eller omfanget af deres lidelser.

Som ovenfor anført blev det ved mødet den 12. maj 1823 bestemt, at fattigkommissionen ville sagsøge Jens Jepsen Overbye. Ved dom af 11. december samme år blev han dømt til at betale 100 rdl. i erstatning til sognet.

Senere forlod, han egnen uden at blive ført på afgangslisten. Af den grund ville det have været yderst vanskeligt at udforske hans videre skæbne. Kun den omstændighed, at fattigkommissionen efter nøjagtig fire års forløb, modtog en skrivelse fra Tønder amtshus, hvori man anholdt om godtgørelse for Jens J. Overbye's kur og pleje, samt begravelsesomkostninger, røber, at han i al fald ikke vandt guld og gods ved sit thyholmske eventyr.

Anvendte kilder.

Kirkebøger for Søndbjerg, Lyngs, Ø. Assels, Nautrup, Nr. Nissum, Resen, Aasted.

Fattigkommissionsprotokol for Søndbjerg-Odby,

Fattigkommissionsprotokol for Nautrup, Vile, Sæby.

Sogneforstanderskabsprotokol for Søndbjerg-Odby.

Skifteprotokol for Hassing-Refs herred.

Lægdsruller.

Kongelige Forordninger

1803. 292 Regl. f. Fattigv. p. Landet. III. 13 §-IV, 17 §.

13) I al den Klasse betærende Børn besørge Sogne-Commissionen indtvingede i et eller andet Huus, til Opfostring og Opdragelse for Districtets Regning, indtil de kan sættes i Tjeneste eller paa anden Maade vorde forførte. - Og har da Sogne-Commissionen bestandigt Tilsyn med Pleieforældrene; at de tilbørligen opfylde deres Pligter mod Børnene; ligesom og Fattigvæsenet beholder Tilsyn med de allerede forførte Børns Undervisning og Opdragelse, indtil disse ere confirmerede.